

hanem Nürnbergben nyomtatott. — Wittenbergből ha haza jött is, azonnal Krakkóba ment, hol hittani magyar műve nem 1543 után, hanem 1538 elején került ki Victoris sajtója alól. Ennek a példányait vitte magával Werner György Prágába; ezekből küldött Serédy Gáspár Nádasdy Tamásnak, Perényi Péternek. Ennélfogva *Dévay 1538-tól kezdve határozottan a helvét irányhoz csatlakozott.* Krakkóból 1538 tavaszán haza jövén, Ujváron állapodott meg. Nádasdy Tamáshoz való viszonya nem változott.

E kérdések tisztázásával nagy szolgálatot tett Szilády a magyar irodalom- és egyháztörténetnek. A szép nyomás és kiállítás diszere válik a Franklin-társulat nyomdájának. Sz. F.

A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története. Az 1894/95. évi Értesítőben. Írta *Koncz József* tanár. Marosvásárhely, 1896. a kollégium betűivel. 756 lap, nagy nyolczadrétben, számos képekkel. Ára?

Ez is millennáris tanügyi monográfia, még pedig a legjavából. Már 756 lapos terjedelmével imponál, még inkább tartalmának érdekes részleteivel s a benne megnyilatkozó szorgalom erejével. A ki átolvassa, teljes készséggel csatlakozik ahhoz az elismeréshez, melyben a közoktatásügyi miniszter a mű nagyszorgalmú szerzőjét, Koncz József tanárt részesítette.

A nagy munka nem alkalmi termék. Első felét már 1883-ban megírta és kiadta, második felét azóta készítette el s most együtt adta ki szerzője. Ez a több évig tartó munkásság különösen az adatok gondosságában és kritikai megrostálásában előnyösen meglátszik.

A terjedelmes mű három részre oszlik. Az I. rész ismerteti a székely (később marosvásárhelyi) partikula iskola történetét 1557-től 1672-ig (10—112 lap). A II-ik rész közli a sárospataki—gyulafehérvári bujdosó kollégium történetét 1672-től 1718-ig (113—176 lap). A harmadik rész első fele megismerteti a sárospatak—gyulafehérvár—marosvásárhelyi kollégium történetével 1718-tól 1896-ig, még pedig e korszak első felében a tanárok életrajza (117—511 lap), második felében a tanügy története (511—632), a kormányzat és iskolai belső élet (632—660), majd az alapítványok és a könyvtár története (661—718 l.), végül a kollégium helyiségei és építkezései vannak ismertetve.

Ebben a keretben alapos, részletes és kritikailag is érdemes külső és belső történetét nyújtja szerző a marosvásárhelyi kollégiumnak, mely 1557-től, tehát közel negyedfélszáz esztendő óta sok viszontagságot, de sok szép időt is látva, példás buzgósággal és hűséggel szolgálja a protestáns kultúra és irodalom hivatását s e

hosszú idő alatt tanári karában elsőrendű tudósokat, tanítványai között sok jeles embert és hazafit szolgáltattak a hazának.

A marosvásárhelyi kollégiumot, mint «schola particulá»-t 1557-ben az erdélyi rendek a nemzeti fejedelemséget szervező kolozsvári országgyűlésen Izabella királyné hozzájárulásával a kolozsvári kollégiummal egyidejűleg a marosvásárhelyi klostrom szekularizált vagyonából a XXIII-dik törvényezikkel alapították. Izabella királyné és János Zsigmond fejedelem 250 frt állami segítséget rendelt és szolgáltattak ki számára, melyet azonban a római kath. Báthoryak 150 frtra szállítottak le. Ezekből az alapokból egy 5—6 osztályos partikula vagy kis gimnázium állott fenn egész a XVIII. század elejéig, mikor a Sárospatakról elűzött kollégium Erdélybe szakadt része félszázados vándorlás után 1718-ban végleg megtelepszik Marosvásárhelyt s az addigi partikulát nagy kollégiummá növeli. Ennek a régebbi partikulának a XVI. századból 2, a XVII. századból 24, a XVIII. század elejéről 5 igazgatóját ismerteti szerző, gondosan összeállítva életrajzukat, részletesen közölve irodalmi működésüket és behatólag méltatva érdemeiket. A marosvásárhelyi partikula első ismeretes igazgatója *Laskai Csókás* Péter volt 1580—1581-ben, legkimagaslóbb tanára a XVI. században *Decsi Csizmor* János az 1593—1601. években, kiről Tody F. azt tartja, hogy «a XVI. századnak egyik legtudósabb, legműveltebb és legmunkásabb s tán legszellemelesebb és legtöbb oldalú írója» volt. — A régi partikula idejéből közli még szerző a «partikula törvényei»-t, ismerteti az iskolának vártemplomi és szentmiklós-utczai helyiségeit, s végül a partikulára az 1557—1716. években tett pénzbeli és természetbeli alapítványokat és adományokat.

A könyv második része a sárospataki kollégium töredékének gyulafehérvári (1672—1716) és krakói (1716—1718) vándorlását s Patakról kiűzött híres tanárainak, *Buzinkai* Mihálynak és *Pósa-házi* Jánosnak szenvedésteljes küzdelmeit beszéli el, tehát tulajdonképen a sárospataki kollégium történetének egyik darabja. Szerző a fehérvári és krakói bujdosás idejéből is a belső történet kidomborítására fekteti a fősúlyt s műve e tekintetben egész korrajzzá szélesül. De e mellett a professzorok életrajzi és irodalmi működési adatait is gondosan összeszedi és ismerteti. Gyulafehérvárott működtek még *Kiskomáromi* István (1686—1700), *Rimaszombati* Kaposi Sámuel (1689—1713), *Zilahi* Sebes András (1714—1716), *Szathmári Paksi* Mihály 1716-tól 1734-ig, a mikor Sárospatakra visszamegy. — E belső történet mellett a bujdosó kollégium külső történetét is elég részletesen ismerteti szerző. 1700-ban és 1702-ben a jezsuiták megszállják, 1716-ban Steinwille generalis tényleg kiűzi a kollégiumot és tanárait Gyulafehérvárról, honnan két évre **Krakóban** vonja meg magát a zaklatott intézet. Végül leírja

a Gyulafehérvárt használt iskolai helyiségeket, könyvtárt, az ez időben nyert alapítványokat és adományokat stb.

A harmadik rész első felében a sárospataki—gyulafehérvári—marosvásárhelyi egyesült kollégium külső történetével ismerkedünk meg, második felében különböző alcímek alatt a belső történet van előadva. Tárgyalási módja itt is olyan, mint az előbbi részekben: a tanárok életrajza köré csoportosítja szerző az eseményeket. Itt összesen 47 tanár életével, iskolai és irodalmi működésével ismertet a szerző, ki a kollégium híresebb professzorairól a legapróbb vonást is a legnagyobb gondossággal közli. E közel kétszázéves időszakában sok kitűnő tanára volt a vásárhelyi kollégiumnak.

Volt köztük számos országos hírnév s volt egy világhírnév tudós is — *Bolyai* Farkas, a nagy matematikus. Nagyírnév, külföldön is ismert professzora volt a múlt században (1779—1784) *Fogarasi Pap* József, kit József császár 1784-ben a pesti (akkor budai) egyetem első protestáns professorává nevezett ki, de kit a halál időközben és fiatalon hirtelen elragadott; ki a hollandi és berlini tudós társaságoktól 11 filozófiai pályadíjat nyert. Hírneves ember volt a kollégium első jogtanára, Makfalvi *Dósa* Gergely (1794—1826), de még híresebb ennek fia M. *Dósa* Elek, a jogi író, országgyűlési képviselő és a képviselőház alelnöke. A theol. tanárok közül *Antal* János és *Bodola* Sámuel, később mindketten erdélyi püspökök, voltak kiváló alakok. A filozófiában *Köteles* Sámuel és *Péterfi* Károly jeleskedtek. Hazafias érzületéért vértanui halált halt *Török* János, az ötvenes évek kedvelt theologiai professzora. Országos hírnév tanárai voltak még az intézetnek *id. Szász* Károly, ennek fia *Szász* Béla és *Mentovich* Ferencz, kik irodalmilag is előnyösen ismert alakjai református tanügyünknek. A híresebb professzorok közül Antal, Bodola, Köteles, Bolyai, Péterfi, Dósa Elek tanároknak és Gecse Dánielnek, az emberszereteti intézet alapítójának arczképeit is közli könyvünk.

Rendkívül tartalmas a könyv harmadik részének második fele, melyben a tanügy fejlődését, a kollégium beléletét stb. ismerteti a szerző. Az anyag gazdagságáról képet nyújthatnak a fejezetek címei: Tanügy a XVI. században és Bethlen Gábor alatt és után. A német professzorok: Alsted, Bisterfeld és Piscator; tantervek és működésök. Szenczi Molnár Albert, Apáczai Cs. János és Basir Izsák tanrendje. A gyulafehérvári iskola régi törvényei. A partikula régi tanügye. A kollégium tanügye 1718 - 1848-ig. Tantervek, osztályok, kézikönyvek, osztálytanítók s ezek vizsgái; tabellák, kalkulusok, bizonyítványok. Az iskolai beléletből: a kormányzat, gondnokság, igazgatók, tanvezetők; diákok, togatusok, alumnusok, convictus; öltözet: tóga, reverenda, magyarka, hajviselet. Kilenczvenes diákok s ezek előnyei, czipó; város diákjai, diák-szolgák. Az ifjúság időtöltései, játékaik,

játszóhelyei. Törvények, emlékkönyvek, anyakönyvek, jegyzőkönyvek, pecsét.

Nagy szorgalommal vannak összeállítva az alapítványok, a pénzadományok, a természeti adományok stb. 254 alapítvány keletkezését, célját és összegét ismerteti a szerző. Az alapítványok között érdekes a Gecse-alapítvány (az emberszereteti intézet), melyet Gecse Dániel orvostudor 1820-ban 2000, 1824-ben 6000, 1832-ben 30,000 forintra növelvén száz éven át folyton tőkésítettetni rendelt, míg egy millió forintra nem növekedik. Akkor az egymillió frtnak fele az erdélyi igazgató-tanácsnak és a marosvásárhelyi kollégiumnak egyenlő részben kiadandó; másik fele pedig szintén egyenlő részben a m. kir. kormánynak és Vásárhelynek adandó közművelődési célokra. Fél század eltelte után azonban a begyűlő kamatnak egyhatodát a kollégium élvezheti. Élvezi is 1871-től fogva, még pedig 2671 frtban. A kollégium összes vagyona tőkepénzekben 281,596 frt 11 kr., ingatlanokban 121,700 frt, nyomdája értéke 8889 frt 10 kr., évjáradékainak tőkéje 60,477 frt, összesen 472,662 forint 21 kr. A felszerelések (iskolai épületek) értéke ebbe az összegbe nincs beszámítva.

A könyvtár rövid történetéből is érdekes adatokat olvasunk. Az anya- vagy nagy-könyvtár alapja a régi pártikuláról maradt 50 darab könyv s a sárospataki—gyulafehérvári kollégiumnak Vásárhelyre átvitt 120 darab könyve. Nagyobb mértékben a XVIII. század vége óta szaporodott, részint ajándékozás, részint vásárlás útján. Állománya 16,124 mű, 20,247 kötet és 5917 füzet. Van számos kézírata, 200 darab régi magyar nyomtatványa s ezek között több unicum. Ősnyomtatvány 7, codex 1, idegen nyelven 1711 előtt Magyarországon megjelent mű 30 darab. Könyvek szerzésére évenként 400 frtot fordít a kollégium.

A könyv végső szakaszában a kollégium helyiségeinek és építkezéseinek a történetét mondja el a szorgalmas szerző.

Koncz József könyve rendkívül becses tanügyi monográfia. Előnyös oldalai az anyag páratlan gazdagsága, bősége; a tanárok életrajzi adatainak és irodalmi műveik jegyzékének pontos összeszeredése s mindezeknek lelkiismeretes kritikai megrostálása. Az adatoknak roppant mennyisége tette oly testessé a könyvet. Különösen részletesek és becsesek a tanárok életrajzai s irodalmi működésök ismertetése. Maga a történeti feldolgozás az arányosság, kerekdedség és csiszoltság tekintetében nem áll arányban az adatok gazdagságával. De mint forrásmű a legjobbjai közé tartozik tanügyi irodalmunknak, mely a legnagyobb tisztelettel és elismeréssel adózhat Koncz Józsefnek, a nagy szorgalmú gyűjtőnek s a kiváló történeti érzékű írónak.

V. F.